

Numizmatika: istorija, edukacijos, virtuali paroda

Vytautas BUDVYTIS, Kaišiadorių muziejaus muziejininkas

Pinigai – senas ir vienas svarbiausių žmonių išradimų, kuris tebėra neatsiejamas ir mūsų šiuolaikinio kasdienio gyvenimo elementas. Pinigus uždirbame, taupome, leidžiame. Jų tiesiog gera turėti. Tačiau ne per daug, o tiek kiek iš tikro reikia. Savas piniginis vienetas yra ir svarbus kiekvienos valstybės išskirtinumo bei valstybingumo atributas. Todėl simboliška ir prasminga apie pinigus – numizmatiką – kalbėti būtent Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečio metais.

Numizmatika (pranc. *numismatique* < lot. *numisma* < gr. *nomisma* – moneta) – pagalbinė istorijos mokslo šaka, tirianti monetas, jų gamybos istoriją, pinigų apyvartą pagal daiktinius ir rašytinius paminklus. Kartais laikoma savarankišku mokslu. Monetas tiriamos ir kaip amatų, meno kūriniai. Numizmatika plačiąja prasme – tai ir monetų rinkimas bei kolekcionavimas.

Atskiromis numizmatikos sritimis galima pavadinti kitų mokėjimo priemonių – pinigų, popierinių pinigų (*bonistika*), ordinų, ženkliukų (*faleristika*) tyrinėjimus bei kolekcionavimą, nors vis dažniau bonistika, faleristika, medalių rinkimas bei tyrimas laikomi atskiromis mokslo šakomis. Medaliai, plaketės, žetonai, ordinarai griežtąja prasme nėra numizmatikos paminklai, tačiau pagal savo išorę, gaminių būdą artimi monetoms, jų beveik visada būna tiek valstybinėse, tiek ir privačiose numizmatų kolekcijose.

Patį žodį *nomisma*, reiškiantį monetą, vartojo dar senovės graikai ir romėnai. Angliškas žodis *money* (liet. pinigai) per prancūzišką žodį *monnaie* (liet. valiuta) yra atkeliavęs iš lotynų kalbos žodžio *moneta*, reiškiančio pinigų kalyklą, nes senovės Romoje pinigų kalykla buvo ant Kapitolijaus kalvos, Junonos Monetos šventykloje. Apie jo atsiradimą pasakojama tokia istorija.

Tarp daugybės romėnų dievų buvusi Jupiterio žmona – gražuolė deivė Junona. Ji dovanodavusi žmonėms gerus derlius, sveikus vaikus, darbų sėkmę. Kartą, kai Roma kariavo su Epiro, Vakarų Graikijos srities, karaliumi Piru (306–272 m. pr. Kr.) ir pietų Italijos miestu Tarentu (Graikijos kolonija), romėnai, pritrūkę lėšų, kreipėsi pagalbos į Junoną. Ši atsakiusi: „Karas pradedas teisingai, todėl greitai pinigų jums netrūks“. Žyniai paskelbė, kad laimėjus romėnų kariuomenei, i išuštėjusį valstybės išdą imsią plaukti pinigai. Kovos baigėsi pergale, buvo paimtas didelis „teisingas“ grobis, gausybė aukso bei sidabro. Laikydami tai Junonos nuopelnu, romėnai deivei suteikė antrą vardą – Moneta (lot. *patarėja*). Taigi dirbtuvėse prie deivės šventovės kaldinti sidabriniai pinigai ilgainiui imti vadinti monetomis.

Pinigai monetų pavidalu pradėjo cirkuluoti Egėjo jūros regione dar VII a. pr. Kr. pradžioje. Pasak senovės istoriko Herodoto, pirmoji kalti monetas pradėjo Lidijos karalystė (buvusi dabartinės Turkijos vakarinėje dalyje). Vadinamasis *stateris* – dviejų drachmų svorio moneta iš elektrumo (aukso ir sidabro lydinio), kalta Lidijoje ar Jonijoje, – dažnai laikomas seniausia moneta pasaulyje. Neabejotina, kad su pinigų atsiradimu buvo glaudžiai susiję Frigijos karaliai, pradėdant legendiniu Midu, nuo kurio prisilietimo viskas virsdavo auksu, ir baigiant Krezu (valdė 561–546 m. pr. Kr.), kurio vardas tapo pasakiškų turtų sinonimu. Jiems priklausė ir netoli Lidijos sostinės Sardo (Sardis) tekančios Paktolos upės auksingieji smėliai.

Tarp pinigų kalimo pradininku buvo ir Eginos sala. Jos sidabrinės monetos, pasirodžiusios 670 m. pr. Kr., tikrai buvo pirmosios Europoje. Ant jų pavaizduotas jūrų vėžlys; jos reiškė ne

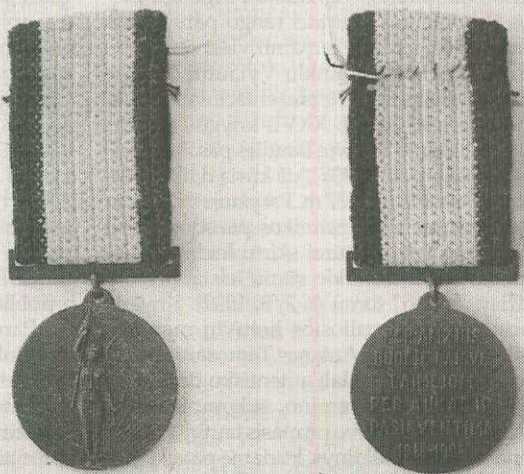
tik plačiai paplitusios „egininės“ svorio ir matų sistemos, bet ir numizmatikos meno apskritai pradžia. Visos vėliau kalamos monetos atkartodavo panašią emblema: Atėnai – pelėda ar alyvmedžio šakele, Korintas – Pegasą, Sirakūzai – Aretuzos nimfą. Gan anksti tapo įprasta ant monetų vaizduoti dievų galvas bei užrašus, identifikuojančius monetą ar valdovus. Monetas su pačių valdovų galvomis (biustais) įėjo į madą tik helenistiniais laikais, o Romos imperijoje jos jau tapo norma.

Taigi, nuo VII a. pr. Kr. egėjinės monetos pasklido po visą pasaulį. Jos sudarė daugumos monetarinių sistemų ir daugumos prekybinių mainų pagrindą. Teisė kaldinti monetas tapo vienu iš politinio suverenumo požymių. Vien tik iš senovės Graikijos laikų žinoma apie 1500 įvairių monetų. Lidijos *stateris* susilaukė palikuonių Romoje, krikščioniškoje Europoje ir visose šių dienų šalyse. Eginos sidabrinė drachma, kaip ir kai kurios kitos monetos, ėmė cirkuluoti toli už laiko ir teritorijų, kurioms jos buvo skirtos, ribų. Tiesą sakant, kaip rašo britų istorikas Normanas Daviesas (*Davies*), nomismos žavesys pasirodė toks didelis, kad daug kam pradėjo kelti baime. „Meilė pinigams, – rašė šv. Paulius iš Makedonijos 65 m. po Kr., – yra viso blogio šaltinis“¹.

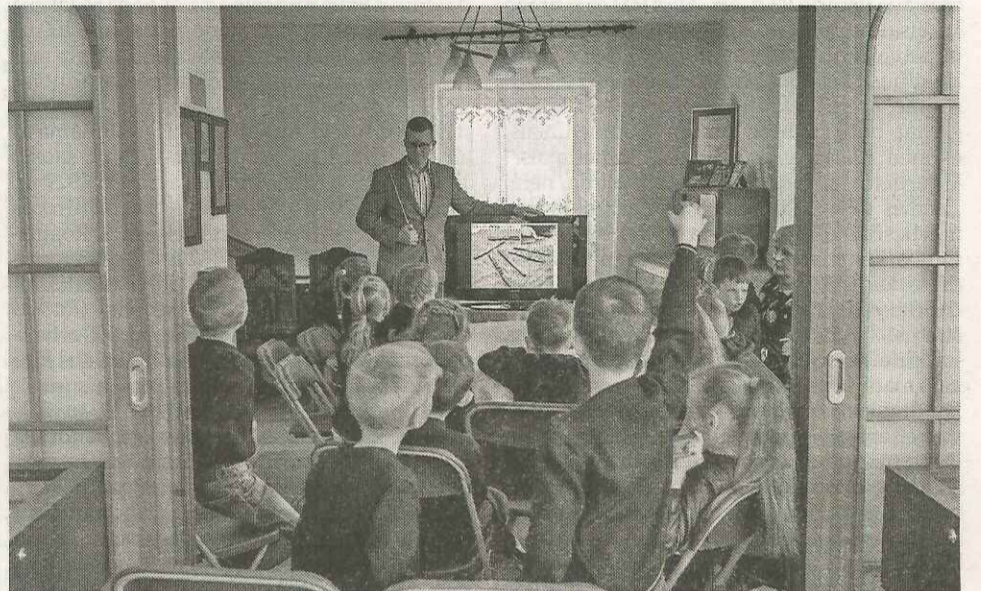
Nors, monetas buvo pradėta kaldinti palyginti vėlai, kaip minėta, tik – VII a. pr. Kr., tačiau tie 2600 jų gyvavimo metų – turtingiausios ir įdomiausios laikotarpis žmonių istorijoje. Monetas – iškalbingi ekonomikos istorijos paminklai, įvairiausių prekybos sistemų atspindys. Todėl jos padeda daug sužinoti apie praeities įvykius. Pavyzdžiui, monetose gali būti užfiksuoti miestų pavadinimai bei valdovų vardai, nepaminėti rašytiniuose šaltiniuose, jose galima rasti puikių portretų, seniai išnykusių meno kūrinių, architektūros bei kultūros paminklų atvaizdų, rečiausių ir įdomiausių herbų, įvairių epochų kostiumų, net šukuosenų.

Nuo daugelio kitų daiktų, kurie randami žemėje, moneta skiriasi tuo, kad ji dažniausiai tiksliai datuota arba žinomi ją kaldinusio valdovo valdymo metai. Ši aplinkybė leidžia išaiškinti, kada vienoje ar kitoje valstybėje buvo pakilimas, nuosmukis. Šiuo atžvilgiu numizmatikos duomenys neretai būna tikresni negu senovės autorių pranešimai, kurie dažnai pasirodo esą labai apgaulingi, netikslūs. Žymus lenkų numizmatikos tyrinėtojas Marianas Gumovskis (1881–1974) yra pasakęs: „Istorijoje gali daug kas apgauti: kronikos, užrašai, dokumentai, tačiau monetos – niekada!“². Taigi, moneta – kaip teigia numizmatas Zenonas Duksa – pati būdama tos tikrovės, kurią ji atspindi, dalis, niekada nemeluoja³.

Monetų išvaizda, emblemos, herbai, užrašai, svoris, praba ir kiti dalykai padeda nustatyti, kaip ta ar kita pinigų (monetų) sistema kito, kokie jos ryšiai su kitomis pinigų sistemomis, kurios senovėje buvo labai skirtingos, nelygu kokie vieno ar kito krašto papročiai, tradicijos. Ir dabar kiekviena

Medalis. Lietuvos nepriklausomybės. Lietuva. 1928 m. Priklausė savanoriui J. Lelešiui (aversas ir reversas). Kaišiadorių muziejus. Nijolės Adukonienės nuotr.

Edukacinės programos „Lietuvos pinigai“ metu. Brazauskų namai – muziejus. Kaišiadorių. 2017 m. gegužė. Astos Sabonytės nuotr.

Moneta. Pusgražis. Žygimantas Augustas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. 1514 m. (aversas ir reversas). Kaišiadorių muziejus. Astos Sabonytės nuotr.

valstybė turi savitą monetų sistemą, pagrįstą konkrečiu piniginiu vienetu – euru, rubliu, doleriu, marke, franku, krona, zlotu ir kt.

Kada atsirado popieriniai pinigai? Porcelianas, šilkas, parakas, popierius, poligrafija – tai senovės kinų išradimai, atlaikę amžių ir pasklidę po pasaulį. Iš Kinijos paplito ir popieriniai pinigai. Pirmasis žinių apie šiuos neįprastus pinigus europiečiams pateikė garsus Venecijos pirklis ir keliautojas Markas Polas (*Marco Polo*, 1254–1324), kuris nukeliavęs iki Kinijos, joje praleido 17 metų ir savo kelionių išpūdžius aprašė knygoje. Be kitų neįtikėtinų dalykų, Marko Polo knygoje aprašomi ir egzotiniai pinigai, pagaminti iš druskos, kriauklių ir popieriaus, kuriuos kinai naudojo vietoje metalinių monetų. Sungų dinastijos laikais (960–1279 m.) Kinijoje klestėjo kultūra ir švietimas, plėtojosi prekybiniai ryšiai su Indija ir arabų kraštais. Pagyvėjus prekybai, šalyje ėmė stigti metalo (vario) monetoms kaldinti, todėl apyvartoje vietoje metalinių pinigų netrūkus pradėjo isigalėti popieriniai. Jų pirmtakai – skolos rašteliai (žinomi nuo VII a.), kuriuos pirkėjas palikdavo parduotuvės savininkui kaip užstatą už gautas prekes. 1024 m. buvo išleisti pirmieji Kinijos valstybiniai popieriniai pinigai. Juos spausdino varinėmis klėšėmis ant šilkmėdžio žievės pagaminto popieriaus. Europoje pirmieji popieriniai pinigai XV a. pabaigoje pasirodė Ispanijoje, 1661 m. – Švedijoje, 1694 m. – Anglijoje, vėliau ir kitose šalyse. Per du šimtus metų popieriniai pinigai palaipsniui išstūmė iš apyvartos tauriųjų metalų monetas ir isigalėjo: XIX a. banknotus leido visi Europos bankai, o XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje jie cirkuliuavo visose žemyno šalyse⁴.

Džiugu prisiminti, jog 2017 m. gegužės mėnesį Kaišiadorių muziejaus padalinėje – Brazauskų namuose – muziejuje – vykusioje Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui skirtoje edukacinėje programoje „Lietuvos pinigai“ (šių eilučių autoriaus parengtoje ir vestoje kartu su Kaišiadorių muziejaus muziejininke Asta Sabonyte-Jankauskiene) sudalyvavo aštuonios Kaišiadorių mokyklų moksleivių klasės ir grupės – viso 145 mokiniai!

Edukacinėje programoje „Lietuvos pinigai“ moksleiviams žaismingai

pristatyta pinigų Lietuvoje istorija: vaikai supažindinti (ir jiems gyvai pačiuojant!) su pačiais seniausiais pinigais – kailiuku, gintaru, grūdais; jiems papasakota apie pirmąsias graikų monetas bei senuosius sidabrinus lydinius – vadinamuosius *lietuviškus ilguosius*; vaikams suprantamai akcentuota ir XIV–XV a. Vytauto denarų valstybinė simbolika – šalies gynėjas Vytis ir Gediminaičių stulpai. Kiek plačiau pristatytas Lietuvos piniginis vienetas litas – jo banknotai ir monetos tarpukariu bei litai leisti jau po 1990 m. valstybės atkūrimo. Mokiniais parodyti ir 1991–1993 m. šalyje cirkuliuavę bendrieji talonai (vad. *vagnorėliai*, *žvēreliai*) bei jų kūrimo eskizai. Vaikų taip pat prašyta įsidėmėti, jog Europos Sąjungos euro monetų nacionalinės pusės kiekvienos šalies narės yra išsileidžiamos skirtingos, o ant nuo 2015 m. ir mūsų šalyje cirkuliuojančių Lietuvos euro monetų pavaizduotas senasis Lietuvos herbas Vytis.

Kaišiadorių muziejaus fonduose viso saugoma apie 5,5 tūkstančio numizmatikos eksponatų. Tai monetos, banknotai, medalai, ženkleliai, plaketės, žetonai, plombos, vertybiniai popieriai, spaudai ir antspaudai, apdovanojimai ir jų dokumentai, taupyklės, kurie saugomi istorijos numizmatikos, istorijos, raštijos ir archeologijos rinkiniuose. Muziejuje saugoma vertinga kaišiadoriečio Aleksandro Stasiūno monetų ir banknotų kolekcija. Taip pat muziejuje yra atskiras medalių, plaketės, ženkliukų rinkinys, kurio pagrindą sudaro Algimanto Urbono medalių kolekcija. Nemaža muziejaus numizmatikos eksponatų dalis atspindi ne tik Kaišiadorių miesto, Kaišiadorių rajono ir Kaišiadorių vyskupijos, bet ir bendrąją Lietuvos bei Pasaulio istoriją.

Išsamiau su muziejaus numizmatikos rinkiniu galima susipažinti Lietuvos nacionalinio muziejaus moksliniame metraštyje „Numizmatika“ paskelbtame straipsnyje „Kaišiadorių muziejaus numizmatikos rinkinys“⁵, kuris pasiekiamas ir muziejaus internetinio tinklapio skaitykloje (www.kaisiadoriumuziejus.lt/skaitykla/straipsniai/). O tinklapio virtualių parodų skiltyje pristatoma nauja muziejuje saugomų numizmatikos eksponatų paroda (www.kaisiadoriumuziejus.lt/virtualios-parodos/). Maloniai kviečiame virtualiai apsilankyti! Gegužės mėnesį planuojama pakartoti ir pradinių klasių moksleiviams skirta edukacinė programa „Lietuvos pinigai“, kurios užsiėmimų datos artimiausiu metu taip pat bus skelbiamos muziejaus tinklapyje (www.kaisiadoriumuziejus.lt).

¹ Cit. iš: Davies N., *Europa. Istorija*, Vilnius, 2002, p. 122.

² Cit. iš: Dukša Z., *Monetos pasakojai*, Vilnius, 1991, p. 10.

³ Dukša Z., *Monetos pasakojai*, Vilnius, 1991, p. 10–11.

⁴ Sajauskas S., *Pinigų istorija*, Vilnius, 2015, p. 122–124.

⁵ Žr.: Budvytis V., „Kaišiadorių muziejaus numizmatikos rinkinys“, in: *Numizmatika 13–17. Metraštinis 2012–2016*, Vilnius: LNM, 2017, p. 76–87.